

مجله تاریخ پزشکی

دوره پانزدهم، شماره چهل و هشتم، ۱۴۰۲

چرا القانون الصغير از ابن سینا نیست؟

حامد آرضائی^{id}

۱. گروه طب سنتی و تاریخ پزشکی، دانشکده طب ایرانی، دانشگاه علوم پزشکی ایران، تهران، ایران.

چکیده

نویسندگان مقاله «القانون الصغير فی الطب و نویسنده آن» ادله‌ای برای نفی انتساب این کتاب به ابن سینا آورده‌اند و به منابعی رجوع نموده‌اند. در همین راستا، منابع و ادله‌ای افزون‌تر تقدیم می‌گردد:

۱- کتاب «الكفاية فی الطب» بر اساس دو نسخه‌ای که در متن مقاله یاد شده، به همت شادروان دکتر محمدعلی لسانی فشارکی تصحیح و در سال ۱۴۰۰ شمسی منتشر و بر روی جلد آن ذکر شده که این کتاب به «القانون الصغير» و «الكافي فی الطب» نیز شناخته شده است (۱). همچنین این کتاب در سال ۲۰۲۲ با تصحیح و مقدمه دکتر أحمد عبدالباقی حسین در کشور اردن و در دار ورد الأردنية للنشر والتوزيع به طبع رسیده است.

۲- علاوه بر طبع «القانون الصغير» به تصحیح احمد فرید المزیدی (۲) که دو نسخه مورد استفاده خود را به خوبی معرفی نکرده (بدان اکتفا شده که هر دو دست‌نویس از نسخه‌های عکسی کانون مخطوطات قاهره هستند (۲)، حال در اصل متعلق به کدام کتابخانه و به کدام شماره نمی‌دانیم)، یک نسخه‌برگردان از دست‌نویس ولی افندی به شماره ۲۵۲۹ نیز به همت دکتر قدیرجان کشکینبورا با مقدمه‌ای درباره محتوای کتاب، در سال ۲۰۲۰ در برلین طبع شده است (۳). شایان ذکر است که این نسخه ضمن ۵ دست‌نویس یادشده در فهرست رمضان شش‌تن نیست.

۳- اینکه در فهرست دست‌نویس‌های طبی ترکیه نام «القانون الصغير» ذیل ابن سینا آمده و نه ابن مندویه، ضرورتاً بدین معنا نیست که در تمام نسخه‌ها نام ابن سینا بر کتاب درج شده باشد، چراکه ممکن است فهرست‌نویس، انتساب مشهور را اصل قرار داده باشد. در این میان، به نسخه کتابخانه فاتح به شماره ۳۶۹۵ رجوع شد که نام نویسنده در صفحه عنوان «أبو علی بن سینا البخاری» درج شده و متن و ترقیمه (مورخ ۹۸۳ ق.) فاقد نام نویسنده است (۴). در دست‌نویس کتابخانه رئیس‌الکتاب به شماره ۴/۱۰۳ که در سال ۶۷۰ در مراغه کتابت شده نیز نام کتاب «القانون الأصغر» یاد شده و تألیف شیخ رئیس ابوعلی بن سینا دانسته شده است (۵). متن و انجامه فاقد نام مؤلف است و در صفحه آغاز نسخه نیز با خطی متفاوت از خط کاتب نگاشته شده: «القانون الصغير للشيخ الرئيس أبي علي بن سینا» (۵). دست‌نویس کتابخانه ولی افندی نیز نام کتاب را القانون الصغير فی الطب و نام نویسنده را «الرئيس أبي علي الحسن (کذا) بن سینا البخاری» نوشته است. (۳) دو دست‌نویس از القانون الصغير نیز در کتابخانه اسکوریال اسپانیا نگهداری می‌شود. در دست‌نویس شماره ۸۶۸، کتاب با عبارت «قال الرئيس الفاضل الجليل أبو علي بن سینا رحمه الله» آغاز می‌شود. در دست‌نویس شماره ۸۷۳ نیز دقیقاً همین عبارت آمده است (۶-۷)، سایر دست‌نویس‌ها بایستی جداگانه بررسی شوند.

۴- کنیه ابن مندویه نیز مانند ابن سینا «ابوعلی» بوده است (۸). در نسخه‌هایی از الکافي فی الطب یا همان القانون الصغير ابن

مندویه آغاز دست‌نویس این‌گونه است: «قال أبو علي أحمد بن عبد الرحمن بن مندويه» (۱) ممکن است این تشابه کنیه نیز در اشتباه در یادکرد مؤلف اصلی نقش داشته باشد.

۵- سبک ادبی نگارش القانون الصغير با نگارش‌های علمی و طبی ابن سینا تفاوت شایان توجهی دارد.

۶- یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های ابن سینا ساختاربندی منظم دانش پزشکی در کتاب القانون است. او به نحوی مباحث پزشکی کهن را با رویکردی منطقی طبقه‌بندی کرده که چه بسا همین امر باعث رواج چشم‌گیر کتاب او در مدارس پزشکی شرق و غرب شده است (۹-۱۰)، حال اینکه کتاب القانون الصغير از این ساختاربندی و طبقه‌بندی دقیق مباحث در کتاب القانون بهره‌ای ندارد.

۷- نگرش‌های فلسفی ابن سینا با محتوای این اثر تفاوت آشکار دارد. در این رابطه دکتر رافائلا وایت (Raphaëla Veit) مقاله‌ای نگاشته که ابتدا در سال ۲۰۱۳ در همایشی در واربورگ ارائه و سپس ضمن کتاب «فلسفه و پزشکی در عصر سازنده اسلامی» در سال ۲۰۱۸ منتشر شد (۱۰). ایده کلی مقاله این است که نویسنده القانون الصغير بسیار به اندیشه‌های جالینوس وابسته است، حال اینکه ابن سینا، به ویژه در مواضع مرتبط با فلسفه طبیعی نقاد اندیشه‌های جالینوسی است. در ادامه با مقایسه تفصیلی کتاب القانون فی الطب و القانون الصغير و قانونچه تفاوت مبانی فلسفی ارسطویی القانون بوعلی با محتوای دو کتاب دیگر نشان داده می‌شود (۱۰).
۸- تفاوت دیدگاه‌های نویسنده القانون الصغير با دیدگاه‌های ابن سینا آشکار است. برای نمونه:

- در حالی که مناقشه‌ای شناخته‌شده نزد فیلسوفان درباره قلب‌محوری و مغزمحوری میان دو سنت ارسطویی و جالینوسی جریان داشته و ابن سینا نیز در آثار خود به تفصیل بدان ورود کرده و نظریه خاصی ارائه کرده (۱۲-۱۱)، نویسنده القانون الصغير در جایی که به قلب می‌پردازد تنها به این عبارت اکتفا کرده است: «وهو أول عضو يُخَلَق، على رأي أرسطاطاليس و جالينوس» (۱).

- نویسنده القانون الصغير در بخش تشریح دماغ، سه بطن برای دماغ در نظر می‌گیرد: مقدم را سبب تخیل و وسط را فکر در ذوات اشیا و پسین را حفظ و یادآوری اشیا می‌داند (۱). این در حالی است که ابن سینا در بخش قوای ادراکی باطنی کتاب القانون و همچنین کتاب‌های الشفاء و الإشارات والتنبیها و النجاة، این نگاه سه‌گانه‌انگار را نقد کرده و با عرضه دیدگاه جایگزینی مبنی بر وجود پنج قوه ادراکی باطنی، کوشش می‌کند جایگاه آن‌ها را نیز بیان نماید (۱۴-۱۳).

- ابن سینا در قانون تفسیر خاصی از دو بخش علمی و عملی طب دارد و با عباراتی بر تعبیر خود اصرار می‌ورزد (۸)، حال اینکه نویسنده القانون الصغير بدون توجه به آن دقت نظرهای منطقی سینوی، در معرفی دانش پزشکی صرفاً بدین بسنده کرده که طب به علم و عمل تقسیم می‌شود (۱).

- ابن سینا به عنوان یک منطق‌دان به «تعریف» اهمیت ویژه‌ای می‌دهد، نگارش کتاب خاصی درباره تعاریفات خود گواه این مدعا است (۱۵). از همین رو است که تعریف ابن سینا از دانش پزشکی تا سده‌های بعد همواره مورد نقد و بررسی اندیشمندان و نظریه‌پردازان پزشکی بوده است (۱۶). در مقابل، نویسنده القانون الصغير این تعریف را از پزشکی می‌آورد: «دانستن اموری که تندرستی را حفظ و جلب می‌کند، دانستن اموری که بیماری را حفظ و جلب می‌کند و اموری که احوالی را که نه به تندرستی و نه به بیماری منسوب است، حفظ یا جلب می‌کند» (۱).

نویسندگان مقاله به‌درستی اشاره نموده‌اند که بوعلی با ایده جالینوسی احوال تندرستی و بیماری سر سازگاری ندارد. با چشم‌پوشی از این بخش عبارت، باز هم این تعریف فاصله زیادی با تعریفی منطقی از دانش پزشکی دارد. تعریفی مانند عبارت بوعلی سینا که علم به کلیات قاعده‌مانند و جزئیات نظری دانش پزشکی را به همراه موضوع و غایت آن، در خود مستتر دارد (۱۴).

۹- در مقاله یاد شده است که ابن مندویه کتابی با عنوان «علاج شقاق البواسیر» را به نام شخصی با نام استاذ رئیس (کذا) تألیف کرده است، سپس با ارجاع به کتابی متأخر (أعیان الشیعه) از این سخن می‌رود که احتمالاً این شخص همان ابن سینا بوده است تا از این رهگذر نسبتی میان این دو دانشمند یافت شود. این احتمال را نگارنده مدخل ابن مندویه در دائرةالمعارف بزرگ اسلامی نیز

مطرح کرده است (۱۷)، این در حالی است که «الأستاذ الرئيس» لقب ابوالفضل ابن العمید قمی ادیب و دانشمند نام‌آور سده چهارم قمری است که در مصادر تاریخی آن دوره، از جمله کتاب صوان الحکمة احوال او را می‌توان یافت (۱۸). وانگهی ابن مندویه را شاگرد ابن سیار ابوماهر شیراز درگذشته حدود ۳۵۰ قمری و هم‌درس و هم‌طبقه با علی بن عباس اهوازی، دانسته‌اند. اگر او در هنگام وفات استادش ابن سیار، دست‌کم ۳۰ سال داشته بوده، بایستی حدود سال ۳۲۰ متولد شده باشد، یعنی دست‌کم سن او ۵۰ سال از ابن سینا بیشتر بوده است. در این شرایط نوشتن چنین کتابی برای ابن سینا منتفی به نظر می‌رسد. از آنجایی که ابن مندویه در سال ۳۷۲ قمری، یعنی دو سال پس از ولادت ابن سینا در بخارا، همزمان با تأسیس بیمارستان عضدی بغداد به عنوان پزشکی نامور بدانجا فراخوانده شد (۱۷)، بعید به نظر می‌رسد میان این دو دانشمند در سال‌های بعد نیز دیداری رخ داده باشد. همه این ادله و منابع، به علاوه استدلال‌های مقاله «القانون الصغیر فی الطب و نویسنده آن» و موارد دیگری که ذکر آن در این مختصر نمی‌گنجد، انتساب این کتاب به بوعلی سینا را منتفی می‌کند و در سایه یافته‌های نسخه‌شناسی و اینهمانی متن الکافی فی الطب با کتاب مورد بحث، بایستی تألیف کتاب را از ابن مندویه دانست.

از استادان و پژوهشگران گرامی آقایان دکتر قدیرجان کشکینبورا، دکتر محسن ناصری، دکتر محمدجواد اسماعیلی، دکتر آرمان زرگران و سرکار خانم دکتر شهرزاد ایران‌نژاد که هر یک به نحوی با در دسترس قراردادن منابع این نگاشته مرا رهین منت خود نموده‌اند، بسیار سپاسگزارم.

نویسنده مسئول: حامد آرضائی؛ پست الکترونیک: arezaei.a@iums.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۰۶؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۱/۲۰؛ تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۰۴/۲۰

خواهشمند است این مقاله به روش زیر مورد استناد قرار گیرد:

Arezaei H. Why Can't al-Qānūn al-Ṣaghīr (the Small Canon) be Attributed to Ibn Sina? *Tārīkh-i pizishkī*, i.e., Medical History. 2023; 15(48): e1.

References

1. Ibn Mandawayh A. Al-Kāfi fī l-Ṭibb wa-yu'rafu aydan bi-kitāb al-Qānūn al-Ṣaghīr (the Small Canon). Edited by Lesani Fesharaki MA. Tehran: Iranian Traditional Medicine; 2021. [Arabic]
2. Ibn Sina H. Al-Qānūn al-Ṣaghīr (the Small Canon). Edited by Mazyadī AF. Beirut: House of Scientific Books; 2003. [Arabic]
3. Ibn Sina H. The Little Qanun of Ibn Sina; Little Model of the Great Qanun. Edited by Keskinbora KH. Berlin: Peter Lang; 2020.
4. Ibn Sina H. Al-qānūn al-ṣaghīr (the Small Canon) Ms3695. Istanbul: Fatih Library; 1575. [Arabic]
5. Ibn Sina H. Al-Qānūn al-Ṣaghīr (the Small Canon) Ms.103. Istanbul: Reis ül-Küttāb Library; 1272. [Arabic]
6. Ibn Sina H. Al-Qānūn al-Ṣaghīr (the Small Canon) Ms.868. Madrid: El Escorial Library; 1380. [Arabic]
7. Ibn Sina H. Al-Qānūn al-Ṣaghīr (the Small Canon) Ms.873. Madrid: El Escorial Library; 1425. [Arabic]
8. Ibn Abī Uṣaybi'ah A. 'Uyūn al-Anbā' (The Best Accounts of the Classes of Physicians). Edited by al-Najjar A. Cairo: General Egyptian Book Organization GEBO; 2001. Vol.3. [Arabic]
9. Karamati Y. Ibn Sina and Ibn Sarābiyūn. Edited by Fana F. Tehran: Khane Ketab; 2013. [Persian]
10. Veit R. The Small Canon of Medicine (al-Qānūn al-Ṣaghīr fī l-Ṭibb) Ascribed to Avicenna. Edited by Adamson P, Pormann P. Philosophy and Medicine in the Formative Period of Islam. London: Warburg Institute; 2018. p.269-280.
11. Strohmaier G. Avicenna between Galen and Aristotle. Edited by Bouras-Vallianatos P, Zipser B. Brill's Companion to the Reception of Galen. Leiden: Brill; 2019. p.215-226.
12. Madadollahi MH, Zamaniha H, Jaafari F. Analyzing the Avicennian Viewpoint about the First Formed Organ (Primary Organ) in Human Body. The History of Philosophy in Islam. 2022; 1(2): 79-102. [Persian]
13. Pormann P. Avicenna on medical practice, epistemology and the physiology of the inner senses. Edited by Adamson P. Interpreting Avicenna: Critical Essays. Cambridge: Cambridge University Press; 2013.
14. Ibn Sina H. The Canon of Medicine (al-Qānūn fī al-ṭibb). Edited by Habibi N. Hamedan: Avicenna Cultural and Scientific Foundation; 2018. [Arabic]
15. Ibn Sina H. Al-Hodud (Definitions). Translated and Edited by Fouladvand E. Tehran: Soroush; 1987. [Arabic]
16. Monajemi A. The Rrelationship between Philosophy and Medicine in the Works of Imam Fakhr Razi: A Distinct Model from Galen and Avicenna. Iranian Journal of Medical Ethics and History of Medicine. 2020; 13: 431-443. [Persian]
17. Sajjadi J. Ibn Mandevaih. In the Great Islamic Encyclopedia. Tehran: Center for Iranian and Islamic Studies; 2006. Vol.4. [Persian]
18. Abu Sulayman Sijistani (or anonymous). Siwān al-Ḥikma "Vessel of Wisdom". Edited by Badawi AR. Tehran: Bonyad-e Farhang-e Iran; 1974. [Arabic]